

NOI FIBULE DIGITATE DIN DOBROGEA

Dan Gh. Teodor, Costel Chiriac

Abstract: *The authors present three new curved fibulae (Bügel fibeln) recently found in the Northern part of the province Scythia Minor (today Dobruđa), at: Căprioara (Fig. 1/1 and Fig. 2), Valea Teilor (Fig. 1/2 and fig. 3/a) and Luncavița (Fig. 1/3 and Fig. 3/c). These sites are located in Tulcea County. The fibula from Luncavița must be dated between the middle of the 5th – the second half of the 6th centuries. The pieces from Căprioara and Valea Teilor can be placed in the second half of the 6th – the first decades of the 7th centuries. Other 11 curved fibulae are known as found in Scythia Minor. It seems they are local artefacts made under Byzantine influence during the migrations of the Germanic and Slavic populations in 5th – 7th centuries.*

Key words: *curved fibulae, Scythia Minor, Dobruđa*

Cuvinte cheie: *fibule digitate, Scythia Minor, Dobrogea.*

Printre descoperirile întâmplătoare de obiecte aparținând cronologic primului mileniu d.Hr. semnalăm trei fibule digitate, una întregibilă și alte două fragmentare, care sporesc numărul pieselor de acest gen cunoscute până acum în această parte a țării¹.

Exemplarul de fibulă întregibil (rupt în două, probabil de către descoperitor), provine din zona localității Căprioara (com. Hamcearca, jud. Tulcea) și este lucrat din bronz prin turnare în tipar monovalv, fiind conservat relativ bine (Fig. 1/1 și Fig. 2/a, b, c). Piesa are o lungime de 9,5 cm.

Placa superioară, semidisoidală, este prevăzută cu șapte butoni semi-sferici, piciorul plăcii inferioare fiind în formă de liră. La baza arcului de legătură dintre placa superioară și aceea a piciorului, de o parte și de alta, fibula este prevăzută cu câte două proeminențe în formă de capete de pasăre stilizate. Appendicele terminal al plăcii piciorului este ornamentat cu o mască umană schematizată. Pe placa semidisoidală și aceea a piciorului, ca și pe arcul de legătură dintre ele, sunt prezente ornamente formate din nervuri paralele realizate în tehnica reliefului scund (basorelief). La baza capetelor de pasăre, în mijloc, piesa este ornamentată cu un triunghi realizat în aceeași manieră. Câmpul plăcii superioare este decorat cu capete de spirală stilizate. Fibula are resortul și acul de prindere de pe spate din fier, rupte probabil din vechime, păstrând doar parțial urechiușele și manșonul de fixare și de închidere a acului, din bronz.

Ținând cont de forma plăcii piciorului și de ornamentele respective, piesa se încadrează, după clasificarea lui Joachim Werner, în categoria zisă a fibulelor slave, grupa I, prevăzute pe appendicele plăcii piciorului cu mască umană, fiind înseriată în tipul I-C, denumit *Gâmbaș-*

¹ Cele trei fibule pe care le prezentăm se află în colecțiile Muzeului din Tulcea și au fost găsite, întâmplător, în anii '90 ai secolului trecut, în județul Tulcea. Mulțumim domnilor Dorel Paraschiv, de la ICEM Tulcea și Ionel Matei, colecționar din București, pentru amabilitatea de a ne încredința spre publicare respectivele piese. În ceea ce privește alte descoperiri dobrogene de același gen, vezi: Nestor 1961, 436, 440-443, fig. 3; Petre 1962, 581, fig. 18/1; Petre 1965a, 67-91; Petre 1965b, 275-286; Petre 1966, 255-275; Mănușu-Adameșteanu 1980, 311-320; Papuc 1987, 207-215; Opați 1991, 45, fig. 19/37, 38; Teodor 1992, 119-152.

*Pergamon*², clasificare pe care, în linii generale, cu unele modificări am folosit-o și noi³. Analogii apropiate ca formă, tehnică de producere și ornamente sunt atestate prin descoperirile de la Gâmbaș-Alba⁴, Cornești-Cluj⁵, Vela-Dolj⁶, Drănic-Dolj⁷ și dintr-o localitate necunoscută din Banat⁸, acest din urmă exemplar, lucrat din potin, fiind în realitate un model-amprentator (calapod), utilizat la turnarea în serie a exemplarelor de acest tip⁹. Piese asemănătoare sunt cunoscute și în alte părți ale Europei centrale¹⁰, de sud-est¹¹ sau răsăritene¹², fiind considerate, în pofida difuziunii lor destul de largi, ca un produs al atelierelor bizantine din perioada secolelor VI-VII.

Al doilea exemplar de fibulă digitată a fost descoperit, întâmplător, pe raza localității Valea Teilor (com. Valea Teilor, jud. Tulcea)¹³. Piesa s-a păstrat fragmentar, conservându-se placa superioară semidiscoidală și aproximativ o jumătate din lungimea piciorului. Fibula este turnată din bronz în tipar monovalv și are în prezent o lungime de 4,1 cm (Fig. 1/2 și Fig. 3/a, b).

Unul dintre cei cinci butoni semisferici cu care este prevăzută placa superioară semidiscoidală este rupt, probabil din vechime. La baza arcului care unește placa semidiscoidală cu aceea a piciorului, de o parte și de alta, sunt prezente ciocuri sau capete de pasăre stilizate. Aceleași proeminențe aviforme, duble însă și dispuse invers una față de cealaltă, au existat inițial și pe mijlocul plăcii piciorului (rupte), așa cum par să indice unele mici porțiuni care s-au mai păstrat din ele. O atare supoziție se bazează pe comparația cu exemplarele întregi care fac parte din aceeași serie tipologică. Placa semidiscoidală este ornamentată cu ove formate din nervuri realizate în tehnica reliefului scund, asemenea nervuri decorând și placa piciorului. Urechiușele de fixare a resortului și a acului de prindere a piesei, de pe spate, sunt rupte probabil din vechime, urmele de rugină indicând că acul ar fi putut fi din fier. După trăsăturile sale și această fibulă face parte din grupa I stabilită de Joachim Werner, fiind încadrată în tipul I-G, *Sarmizegetuza*¹⁴.

În afară de similitudinea cu exemplarul provenit de la Sarmizegetuza-Hunedoara¹⁵ și alte două sau trei fibule descoperite la Bratei-Sibiu¹⁶, piese de acest tip sunt semnalate și în alte părți ale Europei, ca de exemplu la Kiskörös în Ungaria¹⁷, Čaricin-Grad în Serbia¹⁸ sau la

² Werner 1950, 153-154, pl. 29/15-24.

³ Teodor 1992, 124-125.

⁴ Nestor, Nicolăescu-Plopșor 1923, 37, fig. 2.

⁵ Palko 1972, 677-679.

⁶ Nestor, Nicolăescu-Plopșor 1923, 37, fig. 1/1.

⁷ Fiedler 1992, 99, nr. 13 și 101, nr. 11; Madgearu 1997, 54, nr. 14.

⁸ Nestor, Nicolăescu-Plopșor 1923, 37, fig. 9/2.

⁹ Teodor 1992, 125.

¹⁰ Csállany 1961, 228, pl. 210/18.

¹¹ Čorović-Ljubinković 1972, 47, T 1, fig. 3; Anamali, Spahiu 1979-1980, 61-62, 84, pl. 7/11-12.

¹² Werner 1950, 153, pl. 29/17-18, 21; Kuhn 1981, 107-108, 184-185, pl. 19/119, 41/263.

¹³ ISM V 1980, 259-261; Suceveanu, Barnea 1991, 49, 80, 90, 93, 108, 123, 124; Suceveanu, Rădulescu 2001, 321, 337.

¹⁴ Werner 1950, 154, pl. 30/35-39.

¹⁵ Hampel 1905, 321, fig. 804.

¹⁶ Descoperiri inedite (informații Eugenia Zaharia).

¹⁷ Horváth 1935, pl. 23.

¹⁸ Mano-Zisi 1954-1955, 178-180, fig. 37/24, 38.

Pastyrsk¹⁹, Lučistovo²⁰, Demianovo²¹, Pekari²² și Liutari²³ în Ucraina, dar și în Prusia Orientală²⁴. Exemplarul de la Valea Teilor, după trăsăturile sale poate fi încadrat cronologic în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Al treilea exemplar de fibulă digitată provine din fotificația romano-bizantină situată în punctul *La Milan*, lângă Dunăre și în vecinătatea localității Luncavița, com. Luncavița, jud. Tulcea (Fig. 1, nr. 3 și Fig. 4 – a, b, c)²⁵. Din această fibulă s-a păstrat doar placa superioară semidiscoidală, prevăzută cu cinci butoni, precum și cea mai mare parte din arcul care o unea cu placa piciorului. Butonii plăcii superioare, cel din mijloc fiind rupt, sunt decorați la mijloc cu o nervură subțire în relief și au la baza lor lăcașuri semisferice pentru introducerea unor pietre semiprețioase (de obicei almandine). Unele din aceste lăcașuri sunt perforate pe mijloc, facilitând astfel, în procesul prelucrării, fixarea almandinelor. Fibula a fost lucrată din bronz prin turnare în tipar monovalv, fragmentul păstrat având dimensiunile de 7,8 cm lățime, pentru placa superioară (diametrul maxim) și 5,8 cm lungimea totală (inclusiv a arcului). Placa superioară și suprafețele laterale ale arcului de prindere cu placa piciorului au fost ornamentate cu spirale în tehnica reliefului scund. Pe spatele plăcii superioare s-au mai păstrat urechiușele din bronz, o parte din resortul și acul de prindere din fier.

Acest tip de fibulă face parte din categoria pieselor vestimentare de sorginte goto-bizantină, atestate îndeosebi în mormintele aparținând în principal populației germanice din Crimeea, ca cele descoperite la Lučistovo²⁶, Kerč²⁷, Suuk-Su²⁸, Artek²⁹, dar și din alte părți, în zonele dintre Dunăre și Balcani³⁰, în multe cazuri făcând parte ca piese de inventar în complexe funerare de inhumăție, împreună cu alte obiecte lucrate în aceeași manieră și uneori decorate cu pietre semiprețioase. Din aceeași categorie tipologică face parte și fibula mare de la Histria provenită, după cât se pare și ea dintr-un mormânt de inhumăție³¹.

Cei care s-au ocupat de acest tip de fibulă, întemeindu-se pe o serie de caracteristici de formă și decor, precum și pe difuziunea și evoluția lor în spațiu, au opinat că ele au fost create în principal în centrele meșteșugărești de la sudul Dunării Mijlocii și de Jos, fiind apoi eventual copiate de meșterii locali în perioada secolelor VI–VII³². Numărul relativ mare al exemplarelor, lucrate din bronz sau argint, care au fost atestate mai ales în mormintele germanice din Crimeea,

¹⁹ Werner 1950, 154, pl. 30/36.

²⁰ Aibabin 1990, 23-26, fig. 20/2.

²¹ Baran 1972, 165-166, fig. 45/7.

²² Korzuhina 1996, 378, pl. 28/3.

²³ Korzuhina 1996, 378, pl. 29/2.

²⁴ Kuhn 1981, 57, 106-109, 114, 149, 263-264, 351, pl. 2/11; 19/114, 118, 120; 20/122, 124; 24/151; 32/198; 63/407-408; 81/550.

²⁵ TIR 1969, 49 (s.v. Luncavița); Suceveanu, Barnea 1991, 70, 80, 187; Suceveanu, Rădulescu 2001, 338; EAIVR, II 1996, 338 (s.v. Luncavița).

²⁶ Aibabin 1999, 111, fig. 43/3; pl. 28/11.

²⁷ Reinerth 1940, 246, fig. 106.

²⁸ Repnikov 1906, 29, pl. 6/2.

²⁹ Repnikov 1906, 36, pl. 6/8.

³⁰ Csállany 1961, 330, nr. 239.

³¹ Petre 1965a, 70-72, notele 5 și 8.

³² Pentru diferite opinii privind originea, evoluția și execuția acestor piese vestimentare, vezi: Petre 1965a, 90; Fiedler 1992, 91-105; Teodor 1992; Teodor 1993; Curta 1994; Curta, Dupoi 1994-1995; Madgearu 1997, 49-67.

ne face să presupunem că o bună parte dintre piesele de acest tip au fost produse și în atelierile goto-bizantine din această zonă, fiind utilizate cu precădere de populația locală³³.

Cele trei exemplare de fibule digitate menționate mai sus se adaugă altor 11 piese descoperite pe teritoriul Dobrogei, în deceniile trecute, pentru această zonă ponderea lor fiind destul de însemnată.

În legătură cu prezența acestui gen de obiecte vestimentare atestate în regiunile danubiano-pontice ale Imperiului este necesar să precizăm că, după trăsăturile principale ale exemplarelor descoperite până acum, ele pot fi repartizate în două grupe principale. Din prima grupă, datată aproximativ între mijlocul secolului al V-lea și a doua jumătate a secolului al VI-lea, fac parte cinci exemplare considerate de factură germanică (Capul Dolojman, Histria, Luncavița). Cele mai multe din piesele amintite au fost descoperite în morminte de inhumație, dar contextul arheologic din care unele provin nu este încă bine precizat.

În a doua grupă pot fi incluse nouă exemplare, datând din perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al VI-lea și primele decenii ale secolului al VII-lea, fibule pe care unii le-au atribuit în exclusivitate slavilor, ca cele provenite de la Dinogetia, Dervent, Adamclisi, Slava Rusă, Pietra Frecăței, Valea Teilor și Căprioara.

Așa cum s-a mai amintit cu alt prilej³⁴, exemplarele de fibule digitate din ambele grupe își găsesc numeroase analogii, nu numai pe teritoriul României, ci și în Peninsula Balcanică, centrul și răsăritul Europei. În cadrul fiecărei grupe există un număr considerabil de variante, determinate în funcție de formă, decor și mărime, obiecte vestimentare, care în perioada secolelor V–VII au fost folosite pe scară destul de largă de diferite populații sedentare sau migratoare. Deși acest gen de piese au avut inițial o certă origine romană târzie, de-a lungul timpului ele au fost create, fie imitate și în alte zone din vecinătatea Imperiului, în multe cazuri suferind o evidentă barbarizare. În felul acesta, numeroase variante au putut fi utilizate concomitent de diferite grupuri de populații, nefiind totuși posibil să fie puse în legătură cu o eventuală creație artizanală slavă. O atare aserțiune se sprijină pe constatările cercetărilor arheologice care atestă prezența fibulelor digitate de acest gen în așezările romanice necontaminate de slavi și în mormintele de inhumație (rit pe care slavii nu l-au utilizat în perioada respectivă), precum și prezența lor numeroasă în mediile culturale romanice și goto-bizantine din zonele situate în afara granițelor Imperiului, la care adăugăm inexistența presupuselor ateliere pentru producerea lor în regiunile niproviene locuite de slavi. În schimb, sunt indicii sigure că asemenea obiecte au fost produse și în regiunile carpato-dunărene, fie de către meșterii bizantini itineranți, fie imitate de către meșteșugarii locali³⁵. De asemenea, așa cum s-a mai arătat, unele variante au putut fi create și în atelierile goto-bizantine din Crimeea, de unde s-au difuzat și în mediul unor grupuri de populație nomadă din stepele nord-pontice. Între aceste populații nomade trebuie menționați în primul rând anții care, contrar unor știri ambigue din izvoarele scrise ale vremii, așa cum s-a demonstrat, nu făceau parte din triburile slave, ci constituiau un conglomerat de grupuri etnice aflate temporar sub suzeranitatea politică și militară alanică³⁶.

³³ Aibabin 1999, 142, fig. 57.

³⁴ Teodor 1992, 122-135.

³⁵ Teodor 1992, 136.

³⁶ Teodor 1993, 205-213; Corman 1996, 169-189.

Numărul relativ mare de fibule digitate datând din secolele V–VII d.Hr. atestate până acum pe teritoriul Dobrogei impune câteva succinte precizări.

În primul rând, varietatea tipurilor, a formelor și a ornamentelor pe care aceste obiecte le etalează dovedesc, fără îndoială, larga apreciere de care s-a bucurat timp de câteva secole un asemenea obiect vestimentar care, în cele mai multe cazuri, a avut încontestabil și rolul unei importante piese de podoabă. De asemenea, ținând seama de contextul arheologic și cultural din care provin, aceste tipuri de fibule digitate au fost utilizate în primul rând de populația locală și desigur, într-o anumită măsură și de unele grupuri germanice, stabilite temporar împreună cu familiile lor în calitate de foederați ai Imperiului, unii folosiți ca luptători în detașamentele militare ale Bizanțului, care apărau limes-ul dunărean și maritim³⁷.

În pofida faptului că, până în prezent, în Dobrogea nu au fost descoperite ateliere speciale pentru producerea unor asemenea obiecte vestimentare, presupunem, totuși, posibilitatea ca unele orașe mai importante din această parte a Imperiului (Tomis, Histria, Tropaeum Traiani, [L]jibida etc.) în care existau numeroase ateliere meșteșugărești, să fi putut executa astfel de piese. De altfel unele detalii tehnice de producere a unora din aceste fibule, precum și o anumită neglijență observată în finisarea formelor și ornamentelor, sugerează ideea că am putea avea de-a face cu imitarea locală a unor exemplare importate din atelierele mai mari ale Imperiului.

Cercetarea atentă a acestui gen de descoperiri care, în multe cazuri, apar în asociere cu alte numeroase și variate piese vestimentare și de podoabă de factură bizantină, precizarea corectă a elementelor artistice și tehnice, a contextului arheologic din care provin sau a ponderii lor într-o anumită zonă, pot aduce noi și importante informații referitoare nu numai la prezența diferitelor grupuri etno-demografice sau a elementelor și influențelor culturale manifestate de Bizanț sau de lumea barbară, ci și la reconstituirea unora din aspectele vieții cotidiene din regiunile stăpânite de Imperiu sau aflate în imediata sa vecinătate.

---

³⁷ În legătură cu situația economică, militară, etnică, politică, administrativă și culturală a provinciei Scythia Minor și a regiunilor balcano-dunărene, între secolele IV–VII, vezi, pe larg, comentariile următorilor autori: Aricescu 1977, *passim*; Zahariade 1988, *passim*; Suceveanu, Barnea 1991, 154-295; Madgearu 1997, *passim*; Barnea, Rădulescu 2001, *passim*.

Bibliografie

- EAIVR, II 1996, Preda C. (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, II, D-L, București.
- Aibabin, A. I. 1990, *Chronologija mogil'nikov Kryma pozdnerimskogo i rannesrednevekovogo vremeni*, în *Materialy po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*, I, Simferopol, 3-86.
- Aibabin, A. I. 1999, *Etniceskija istorija rannevizantiiskogo Kryma*, Simferopol.
- Anamali, S., Spahiu, H. 1979-1980, *Varreza arbërore e Kruejës*, Illiria 9-10, 47-103.
- Aricescu, A. 1977, *Armata în Dobrogea romană*, București.
- Baran, V. D. 1972, *Rannislov'jan miž Dnistrom i Prip'jatiu*, Kiev.
- Barnea, Al., Rădulescu, A., 2001, *Dobrogea în secolele IV-VI*, în Protase, D., Suceveanu, Al. (coord.), *Istoria Românilor*, II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 465-551.
- Corman, I. 1996, *L'origine ethnique des Antes fondée sur les découvertes archéologiques dans l'espace d'entre Prouth et Dniestr*, ArhMold 19, 169-189.
- Čorović-Ljubinković, M. 1972, *Les slaves du centre Balkanique du VIe au IXe siècle*, Balcanoslavica 1, 43-54.
- Csállany, D. 1961, *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken*, Budapesta.
- Curta, Fl. 1994, *On the Dating of the "Vețel-Coșoveni" Group of Curved Fibulae*, EphemNap 4, 235-265.
- Curta, Fl., Dupoi, V. 1994-1995, *Über die Bügelfibel aus Pietroasele und ihre Verwandten*, Dacia, N.S. 38-39, 217-238.
- Fiedler, U. 1992, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, I-II, Bonn.
- Hampel, J. 1905, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig.
- Horváth, T. 1935, *Die avarischen Gräberfelder von Üllö und Kiskörös*, ArhHung 19.
- Korzuhina, G. F. 1996, *Klady slučijanyi nachodki veščei kruga „Drevnostei Antov” v srednem podneprov' e. Katalog pamjatnikov*, în *Materialy po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*, V, Simferopol, 352-435.
- Kuhn, H. 1981, *Die germanischen Bügelfibeln der völkerwanderungszeit in Süddeutschland*, III, Graz.
- Madgearu, Al. 1997, *Continuitate și discontinuitate culturala la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București.
- Mano-Zisi, D. 1954-1955, *Iskopovanija no Čaričinom Grady 1953-1954 godina*, Starinar 5-6, 155-180.
- Mănucu-Adameșteanu, M. 1980, *Un mormânt germanic din necropola cetății Argamum*, SCIVA 31, 2, 311-320.
- Nestor, I. 1961, *L'établissement des slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, Dacia, N.S. 5, 429-448.
- Nestor, I., Nicolăescu-Plopșor, C. S. 1923, *Der völkerwanderungszeitlichen Schatz Negrescu*, Germania 22, 33-41.
- Opaiț, A. 1991, *O săpătură de salvare în orașul antic Ibida*, SCIVA 42, 1-2, 21-56.
- Palko, A. 1972, *Descoperiri din secolul al VII-lea în Valea Arieșului*, SCIV 23, 4, 677-679.

- Papuc, Gh. 1987, *O fibulă digitată de la Tropaeum Traiani și câteva considerații asupra fibulelor de acest tip*, Pontica 20, 207-216.
- Petre, A. 1962, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, Materiale 8, 565-589.
- Petre, A. 1965a, *Fibulele „digitate” de la Histria (I)*, SCIV 16, 1, 67-96.
- Petre, A. 1965b, *Fibulele „digitate” de la Histria (II)*, SCIV 16, 2, 275-289.
- Petre, A. 1966, *Contribuția atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate” din veacurile VI-VII*, SCIV 17, 2, 255-276.
- Reinerth, H. 1940, *Vorgeschichte der Deutschen Stämme*, Berlin.
- Repnikov, N. I. 1906, *Nekotorye mogilniki oblasti Krymskich Gotov*, IAK 19, 1-80.
- Suceveanu, Al., Barnea, Al. 1991, *La Dobroudja romanie*, Bucarest.
- Suceveanu, Al., Rădulescu, A. 2001, *Dobrogea în secolele II-III*, în Protase, D., Suceveanu, Al. (coord.), *Istoria Românilor, II, Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 291-398.
- Teodor, D. Gh. 1992, *Fibule „digitate” din secolele VI-VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, ArhMold 15, 119-152.
- Teodor, D. Gh. 1993, *Unele considerații privind originea și cultura anșilor*, ArhMold 16, 205-213.
- Werner, J. 1950, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 150-172.
- Zahariade, M. 1988, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București.

Dan Gh. Teodor

*Institutul de Arheologie Iași
Str. Lascăr Catargi, nr. 18
700107, Iasi
Tel. 0232-211910*

Costel Chiriac

*Institutul de Arheologie Iași
Str. Lascăr Catargi, nr. 18
700107, Iasi
Tel. 0232-211910
chiriaccostel@yahoo.com*